

év valamennyi fontos eseményének tanúja, ill. résztvevője, a főparancsnok leveleinek megfogalmazója, aki jelentős szerepet játszott a kuruc táborral való kapcsolattartásban. Művét először latinul írta meg, majd Pálffy felesége, Czobor Terézia kedvéért magyarra fordította (1718). Megírására →Károlyi Sándor is ösztönözhetett, számos dokumentumot bocsátott rendelkezésére a családi levéltárból.

Kiad.: Károlyi Sándor *önéletrése és naplójegyzetei*. Pulay Jánosnak a szathmári békességről írt munkája, kiad. SZALAY László, Második rész, Pest, 1865, 183–506 (Magyar Történelmi Emlékek, 5); *Rákóczi tükrök*, I–II, Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcból, kiad. R. VÁRKONYI Ágnes, KÖPECZI Béla, Bp., 1973; PULAY János, *Szatmári békesség*, kiad. BÁNKÚTI Imre, MÉSZÁROS Kálmán, Bp., 2007 (Rákóczi források).

Héjjas Eszter

purgamál, perkamer →textil 1.

puritanizmus

Angol eredetű vallási mozgalom, a 17. sz.-i mo.-i művelődést jelentősen befolyásoló tényező. A nemzetközi kutatás többféleképpen helyezi el az európai mű-

velődéstörténetben. A tágan értelmezett német pietizmusfelfogás az európai prot. egyházakban a 17. sz. elejétől megjelenő kegyességi és vallási megújulási törekvések angliai megnyilatkozásait angol →pietizmusként tartja számon. Németalföld kapcsolódó mozgalmait a holland kutatás utóreformációként emlegeti. Az angol szóhasználat nyomán a magyar szakirodalomban ~nak nevezik.

A ~ legfontosabb angol képviselői William Perkins (1558–1602), William Ames (1576–1633), Lewis Bayly (†1631). Gondolatrendszerét meghatározta a cambridge-i Christ College-ben meghonosított ráimizmus. Ahogy Ramus (Pierre de la Ramée, 1515–1572) a tudományok minden területén a hasznosságot, az alkalmazhatóságot tartotta a legfontosabbnak, úgy angliai követői az anglikán egyház szigorú dogmatikájával szemben a kötetlenebb, gyakorlatiasabb vallásosságot szorgalmazták. Ennek etikai és morális tartalmát a mindennapokkal összefüggésben tárgyalták: nagy súlyt fektettek a megfelelő, kegyes életmódra, amelynek végső célja az üdvözülés. Egyházszervezeti téren a püspöki irányítás helyett a gyülekezeti öngazgatást követelték, a tagok által választott presbiterek vezetésével. Az egyházközség tökéletes függetlenségének legradikálisabb hirdetői az independentsek voltak.

A mozgalom Anglián kívül Hollandiában talált a legtöbb követőre. Ames, miután nézetei miatt Angliából távoznia kellett, Leidenben, majd Franekerben tanított; eszméit és szellemi örökségét a magyar ref. hallgatók hamar magukévá tették. 1625–33 között 34 magyar diákjának 112 disputációjáról van tudomásunk. A ~ első magyar hirdetői →Medgyesi Pál és →Tolnai Dali János; jelentősen hatott →Apácai Csere János munkásságára is. A puritánusok és követőik az új tanok befogadása érdekében különösen fontosnak tartották a hívek műveltségének emelését. Ames tanításai még a 17. sz. utolsó évtizedeiben is érvényesültek. A ~ legfőbb mo.-i központjai Sárospatak, Nagyvárád, Kolozsvár, Debrecen. Terjedésének két fő területe a →puritánus teológiai

William Perkins

irodalom és a szélesebb néprétegek vallási életének megújítását célzó kegyességi, népnevelő irodalom.

A ~ egyházszerkezeti elképzeléseinek első mo.-i megfogalmazása Medgyesi Pál *Dialogus politico-ecclesiasticus* (Bártfa, 1650); hasonló tárgyú munkája a *Rövid tanítás a presbyteriumról* (Sárospatak, 1653). Ugyancsak egyházszerkezeti kérdéseket taglalnak →Miskolci Csulyak Gáspár és Telkibányai István vitairatai (Franecker, 1654), valamint Tolnai Szabó Mihály disputációja (*De presbyterio*, Debrecen, 1662). A korszak történelem-felfogásában, politikai eszmétörténetben felfedezhetők az angol puritánus szerzők nézetei is.

A ~nak egyház-, mentalitás- és lelki-ségtörténeti hozadéka mellett szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti vonatkozásai is vannak. A puritánus szerzők metaforakészlete megjelenik a korabeli alkalmi költészetben. A „kultúrantropológiai életminták” szerepét vizsgáló kutatások kimutatják a ~ eszmerendszérének hatását az írói önértelmezés alakulásában és a személyes léttörténet megfogalmazásában, mint pl. →Cserei Mihály, →Tótfalusi Kis Miklós, →Bethlen Miklós munkásságában.

Irod.: ZOVÁNYI Jenő, *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Bp., 1911; BODONHELYI József, *Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai*, Debrecen, 1942; BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Bp., 1946; MAKKA László, *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*, Bp., 1952; KOLTAY Klára, *Mester és tanítványa: William Perkins és William Ames munkássága*, Könyv és Könyvtár, 1991; PETRŐCZI Éva, *Fél-szentek és fél-poéták. Epizódok a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából*, Bp., 2002; ÜÖ, *Puritánia. Tanulmányok a magyar és az angol puritanizmus irodalmáról*, Bp., 2006; TÓTH Zsombor, *A történelem terhe. Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, 2006; ÜÖ, *A koronatanú. Bethlen Miklós: az Élete leírása magától és a 17. századi puritanizmus*, Debrecen, 2007; Medgyesi Pál *redivivus. Tanulmányok a 17. századi pu-*

ritanizmusról, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYÖRI L. János, Debrecen, 2008.

Bartók István

puritánus teológiai irodalom

A puritánus mozgalom eszmerendszérét a képzett magyar olvasók számára tudományos igénnyel ismertető és magyarázó irodalom. Az angol ~ fordítása a 17. sz. első évtizedeiben indult meg. →Kecskeméti C. János *Catholicus reformatusa* (Debrecen, 1620) Perkins hitvédelmi munkájának (1592) magyar változata. Hasonló tárgyú a →Medgyesi Pál által tolmácsolt két traktátus, a *Szent Ágoston vallása* (Debrecen, 1632) ismeretlen szerzőtől és William Cowpertől a *Hét napoki együtt beszélgetések* (Debrecen, 1637). Ugyancsak Medgyesi készítette el Bayly *The Practice of Piety* (1611 k.) c. műve alapján a *Praxis pietatist* (Debrecen, 1636), amely a mozgalom mo.-i terjedésére igen nagy hatással volt. →Nagyi Benedek *Orthodoxus Christianus* (Várad, 1651) c. művében a hit okairól és tulajdonságairól értekezik, angol és skót szerzők munkáira támaszkodva.

A 17. sz. közepén a →puritanizmus legfőbb teológusának már Amesius (William Ames) tekintették. Alapvető összefoglalója a *Medulla theologica* (Amszterdam, 1623, teljes formájában: 1627). Amesius előadásában a teológia az Istennek szentelt élet tudománya. A lelki élet legfontosabb követelménye a hit, ezzel foglalkozik az első könyv. A hitből fakad az engedelmesség, az Istennek tetsző élet alapja, ezt tárgyalja a második könyv. A *Medulla* megfelelő fejezeteire épülnek →Apácai Csere János *Magyar encyclopaediájának* (Utrecht, 1653 [1655]) „az embernek maga-viseléséről”, valamint „az Istenről és az ő dolgairól” szóló részei. →Komáromi Csipkés György *Igaz hit* (Szeben, 1666) címmel kiadott 241 prédikációja ugyanezen munka ismertetése. Amesius tanításait legalaposabban →Martonfalvi Tóth György dolgozta fel. A *Medulla* mindkét könyvét több ezer lapnyi terjedelemben latinul magyarázta végig (*Exegesis [...] Medullae Amesianae*, Debrecen, 1670–75); Tanétó és

cáfoló teológiájának (Debrecen, 1679) „tanétó” része a *Medulla* egyszerűsített fordítása, kérdés-felelet formában. Magyar prédikációkban is kifejtette a mester tanításainak lényegét, ez a gyűjtemény (*Veni mecum...*) azonban kéziratban maradt. A magyar puritánusok körében Amesius *Medullája* keltette a legnagyobb visszhangot, a század második felében sokan kapcsolódtak a munka különböző részeihez, fordítva, magyarázva, vitáikban érvként felhasználva azokat. A *Medullát* latinul 1685-ben Debrecenben is kiadták.

Irod.: ZOVÁNYI Jenő, *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Bp., 1911; BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Bp., 1946; KOLTAY Klára, *Mester és tanítványa: William Perkins és William Ames munkássága*, Könyv és Könyvtár, 1991; Uő, *Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig*, StudLitt, 1991; PETRŐCZI Éva, „...mi lelkünknek éltető abra”. *Tanulmányok a magyar és angol-szász vallásos irodalomról*, Bp., 2008; Medgyesi Pál *redivivus. Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYÖRI L. János, Debrecen, 2008.

Bartók István

721 Phaseolus i. sine Purkircherianus

A Purkircher-bab képe Clusius *Rariorum aliquot stirpium* (Antwerpen, 1583) c. könyvében

Purkircher, Georg (Pozsony, 1530 k.–Pozsony, 1577. okt. 24.)

Orvos, botanikus, humanista. Jómódú családból származott. Tanulmányait szülővárosában kezdte, Bártfán, Leonhard →Stöckel iskolájában folytatta, majd 1556. szept. 30-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Tanulótársa volt →Melius Juhász Péter is. 1561 őszén Padovába ment – ahol ekkor →Zsámboky János, →Nicasius Ellebodus is tanult –, nov. 16-án vették fel az artisták, vagyis az orvosi kar hallgatói közé. 1563. dec. 21-én avatták doktorrá, ez alkalmából barátai – köztük Michael Sophianus, Paulus Kerzius, Nicasius Ellebodus, Elias Corvinus – üdvözlő költeményekkel kedveskedtek neki (*Lusus poetici ad Georgium Purkircherum Pisoniensem, Laurea in arte medica*, Padova, 1563). A hagyomány szerint ezután Párizsban folytatott botanikai tanulmányokat, majd 1564-től Pozsonyban gyakorolta orvosi hivatását. 1566-ban feleségül vette a pozsonyi patrícius, Wolfgang Lerchenfelder leányát, Zsófiát. A főtéren álló háza mellett – amelyben patika is helyet kapott – botanikus kertet létesített. Tagja volt a →Radéczy-körnek. Hugo Blotiuszal, →Berzeviczy Mártonnal levelezett, ő mutatta meg – Zsámboky társaságában – Pozsony városát és várát a rostocki David Chytraeusnak és a pomerániai Joachim Edelingnek, továbbá a diplomata és költő Sir Philip Sidneynek, aki nála is lakott. Együtt dolgozott Carolus →Clusius németalföldi botanikussal, aki feljegyezte, hogy az ún. amerikai babot (*Phaseolus vulgaris* L.) ~ hozta Nápoly vidékéről Pannóniába, ezért viseli a *Phaseolus Purkircherianus* nevet. Nagy figyelmet keltett ~ azzal, hogy egy 1566. ápr. 11-én látható égi jelenséget Szelejmán szultán halálának előjeleként magyarázott. Több alkalmi verset és beszédet írt, egy részük nyomtatásban is megjelent: pl. az *Anniversarium* címűt felvették a Philipp Melanchthont sirató költemények gyűjteményébe, az *Aristaeus Posoniensis*t pedig, mint a koronázására írott hódoló költeményt, állítólag Miksa királynak nyújtották át. Érdemeire hivatkozva 1567 nya-